

ЕЗИКОВИ АТИТЮДИ, НОРМАТИВНИ СТАТУСИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ МАРКЕРИ¹

Доц. д-р Красимира Алексова

1. В търсене на адекватен подход

При разработването на проблема за акомодацията на речевите особености на семейните членове особено ясно се очерта проблемът за различната стратифицираща сила на проучваните социолингвистични променливи (маркери и стереотипи). Оказва се трудно да се сравняват индивидуалните речеви репертоари поради множество причини. Неадекватно и неотговарящо на действителността се оказва например сравнението, извършено само по количествен критерий, т.е. няма да бъде вярно обобщението, че по-непрестижна е речта на онзи индивид, който допуска повече не книжовни варианти, или пък изводът, че семейната речева ситуация е небалансирана поради наличието в речта на семейните членове на различен брой социолингвистични променливи. Също спорно се оказва и твърдението, че при съпоставка на речта на двама информатори по-непрестижно е говорното поведение на онзи от тях, при който средните величини на лингвистичните променливи са по-високи. На пръв поглед всички изказани обобщения са верни, а оспорването им съмнително. Ако се опитаме да сравним напр. речта на двама души, единият от които носи източнобългарската произносителна норма (редукция на Е в И, смекчаване на съгласните пред Е и И и под.), а другият допуска най-типичните западнобългарски речеви особености, ще се окажем пред трудния проблем за избора на подход, а от там и на глотометричен метод. Преди да съпоставяме статистически речта на двама индивиди, трябва да притежаваме знания за нагласата на езиковите носители към различните лингвистични променливи. А това означава да проучим езиковите атитюди на съвременния българин.

2. За социалнопсихологическия феномен “атитюд”

Атитюдите¹ представляват обективно-субективни същности, които детерминират поведението на личността, обединявайки социалното и психологическото. Според определението на Фишбейн и Айзън атитюдът представлява “предразположение към последователно благоприятен или последователно неблагоприятен отговор спрямо даден обект” (1975:6, цит. по Депрез, Персон 1987:125) - човек, социална група, събитие, ситуация, факт, езиков вариант и т.н. Социалните психолози най-често посочват три компонента в структурата на атитюда: когнитивен (сума от вярвания, т.е. всичко, което индивидът знае за обекта) (Джонев 1996:213); афективен (чувствата на индивида относно обекта, положителната или отрицателната му оценка за обекта) и конативен (поведенчески аспект, представляващ не самото действие спрямо обекта, а предразположение към благоприятни или неблагоприятни действия спрямо него). Трябва да се подчертае още един път, че в атитюда “е налице само поведенческо намерение, предразположеност, а не концепция за строго определени действия” (Джонев 1996:213).

Атитюдите не са вродени, те са част от сложния процес на социализация, изразяващ се в интернализация (приемане, придаване на субективен характер на

¹ Този текст е публикуван в сборника *Проблеми на социолингвистиката. Билингвизъм и диглосия - съвременни проблеми. Т. 7. София: Международно социолингвистическо дружество, 2002, с. 127-135.*

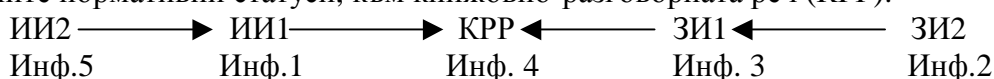
нещо) на вярванията, стойностите, атитюдите и ценностите на дадена култура (Депрез, Персон 1987:128). Атитюдите играят важна роля в човешкия живот: познавателната им функция предполага наличието на знания, чрез които се филтрират новопостъпващите знания; тоничната и енергитичната им функция отвеждат до връзката на атитюдите с ценностната ориентация на личността; регулативната им функция се опира на субективно-обективната им природа, свързваща стимула с отговора; адаптивната функция предполага постигането на позитивните и избягването на негативните обекти; самозащитната функция се изразява в изграждането на непротиворечиви с позитивната Аз-концепция атитюди, чрез което индивидът приема някои от своите негативни характеристики.

3. За избора на изследваните езикови атитюди

Преди да изследваме езиковите атитюди към отделни социолингвистични маркери, се насочихме към проучване на атитюдите към идиолекти, принадлежащи към различни нормативни статуси: *a*- (книжовно-разговорен), *b* (интердиалектен) и *c* (диалектен) нормативен статус (вж. Виденов 1990:250 - 253). Нормативните статуси представляват йерархизирани форми на съществуване на един език, чиито структурни норми имат различен социално-престижен статус. Съответно прослойките, носители на тези речеви норми, имат своята социална йерархия. Два от нормативните статуси се реализират чрез различните си нива (“стъпаловидни приближения” според терминологията на М. Виденов (Виденов 1990:251) - *a*: a_k (книжовната норма), $a_1, a_2 \dots a_n$, *b*: $b_1, b_2 \dots b_n$, като при *c*-нормативен статус говорим не за нива, а за различни териториални диалекти. Обобщения обаче за броя на нормативните статуси, които съществуват в съвременната българска езикова ситуация, едва ли са възможни. Всяко населено място (най-вече град) има своите конкретни реализации на нормативните статуси. М. Виденов посочва например две реализации на *a*-статуса във Велико Търново срещу четири в гр. Перник (Виденов 1990:307-308). Въпреки множеството изследвания на софийската реч (Виденов 1990, Виденов 1993, Ангелов 1990/1999, Григорова 1991, Алексова 2000 и мн. др., публикувани в поредицата “Проблеми на социолингвистиката”) досега се оказва нерешен проблемът за видовете реализации на *a*- и *b* -нормативен статус на терена на София. В дисертацията на П. Григорова е направен опит за създаване на методика за разграничаване на езикови формации на терена на столичния град.

Анкетирани лица. За да открием и изследваме езиковите атитюди на съвременниците ни към избраните лингвистични обекти, проведохме анкета. В нея участваха 43 (+16) студенти от II курс на спец. “Българска филология” на СУ “Св. Кл. Охридски” и 23 а.л., които не са студенти (на възраст от 30 до 75 години). Анкетната карта се състои от три основни въпроса, като последният има пет подточки, и идентифицираща част, като тук няма да разискваме първите два, тъй като вече бяха коментирани².

Лингвистичен материал. Анкетираните изслушваха записи на 5 идиолекта, различаващи се по характера и броя на лингвистичните променливи. Два от тях представляват степени на реализация на източния интердиалект (ИИ1 и ИИ2), в два се срещат различни речеви особености, характерни за западния интердиалект (ЗИ1 и ЗИ2) и един идиолект, който представя книжовно-разговорната норма. Следната схема илюстрира отдалечеността на оценяваните идиолекти, представителни на различните нормативни статуси, към книжовно-разговорната реч (КРР).

Информатор 1 (ИИ1) - редукция на Е в И, смекчаване на съгласните пред Е и И.

Информатор 2 (ЗИ2) - последователно екане, -м окончание за I л., ед.ч., сег. вр., I и II спр., -ме окончание за I л., мн.ч., I и II спр., изпадане на съгласната -Х в глаголни окончания, депалатализация на предфлексийната съгласна при глаголи и от I и II спрежение в I л., ед.ч. и 3 л., мн.ч. при I и II спр. и във всички лица на III спр., дейотация при глаголи от I спрежение, VI и VII разред, 1л., ед. число и 3 л., мн. число, сегашно време (и във формите за бъдеще време), както и при показателните местоимения *тоа, тоа, онеа* в и др., *че* частица за бъдеще време, у предлог в м. в, отмет на ударението в сег. време, предмет на ударението в префигурирани аористни глаголи и причастия.

Информатор 3 (ЗИ2) - непоследователно екане, -ме окончание за I л., мн.ч., I и II спр., депалатализация на предфлексийната съгласна при глаголи и от I и II спрежение в I л., ед.ч. и 3 л., мн.ч. при I и II спр. и във всички лица на III спр.

Информатор 4 (КРР) - книжовно-разговорна реч, без отклонения от нормата.

Информатор 5 (ИИ2) - редукция на Е в И, смекчаване на съгласните пред Е и И, генерализирана родителна форма при същ. имена от ж.р. с ударение върху окончанието *главътъ*.

Става ясно, че речта на ЗИ2 представлява нормативен статус от западен тип - бихме го определили като западен *b*-статус, ЗИ1 реализация на *a*-нормативен статус (най-вероятно a_1), ИИ1 е източен *b*-статус, при това b_1 , за да го разграничим от ИИ2, който е b_2 -източен нормативен статус. Речта на информатор IV определяме като *a_k*-статус (книжовно-разговорна реч - КРР). Тази наша преценка ще бъде верифицирана чрез обобщаване на резултатите от анкетата за езиковите атитюди по отношение изброените идиолекти.

Метод за измерване на атитюдите. Атитюдите се измерват по метода на семантичния диференциал на Ч. Осгуд, като се изисква избор от седембална скала. Идиолектите принадлежат на 5 жени на една и съща възраст - около 35 години. Текстът, който тези информаторки възпроизвеждат, е един и същ. В него обаче се съдържат социолингвистични променливи, които ние наблюдаваме, като при всяка от записаните информаторки може да се появи различен вариант на интересувания ни маркер.

Избрахме този метод, който бихме могли да наречем контролиран, тъй като се стремим да проучим атитюдите към определен набор от лингвистични променливи, като отстраним максимално влиянието на гласовите, половите и личностните характеристики (пол, предполагаема възраст, произход, професия и т.н.) на носителя на оценявания идиолект.

Избор на признаци. Признаците на оценяваните идиолекти могат да се разделят условно на обективни и субективни. Обективни са признаците, които са присъщи на оценявания идиолект според социално-демографската му обусловеност, а това са западнобългарска-източнобългарска, градска-селска, столична-провинциална реч. Към тях можем да присъединим и два от признаците, пряко отвеждащи към езиковата нормативност, и по-точно към кодифицираната норма - книжовна-диалектна и правилна-неправилна реч. Независимо от преценката на езиковите носители, изброените качества остават постоянни. Като субективни тук се възприемат признаците, които са силно зависими от индивидуалната нагласа и от формираното обществено мнение - престижна-непрестижна, приятна-неприятна и благозвучна-неблагозвучна.

	мно- го	сред- но	мал- ко	колкото, толкова	мал- ко	сред- но	мно- го	
правилна	1	2	3	4	5	6	7	неправилна
престижна	1	2	3	4	5	6	7	непрестижна
книжовна	1	2	3	4	5	6	7	диалектна
западнобългарска	1	2	3	4	5	6	7	източнобългарска
градска	1	2	3	4	5	6	7	селска
приятна	1	2	3	4	5	6	7	неприятна
столична	1	2	3	4	5	6	7	провинциална
благозвучна	1	2	3	4	5	6	7	неблагозвучна

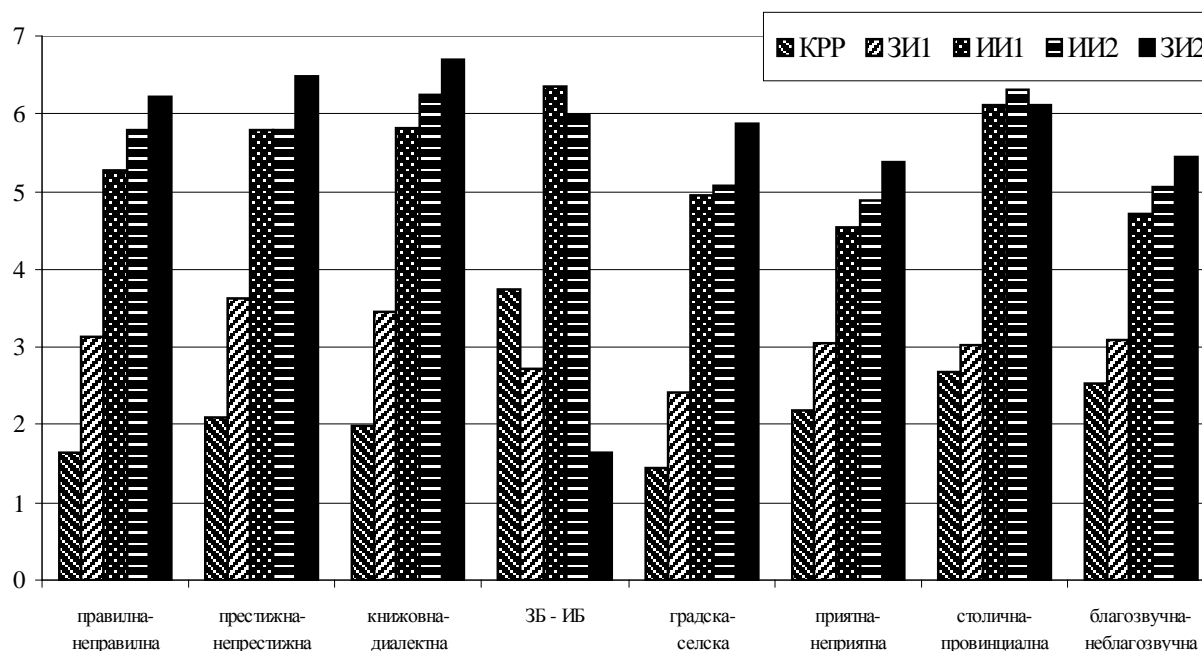
Резултати и коментар на резултатите. На графика 1 са нанесени средните оценки (по ординатата) на идиолектите според 8-те признака (по абцисата). Като най-правилна според езиковите атитюди на анкетираните е посочена речта на информатор N4 (ККР) - средна оценка 1.65. На второ място е поставен по правилност идиолектът на софиянката (ЗИ1) със средна оценка 3.14, което означава “малко правилна”. Останалите три идиолекта - ЗИ2, ИИ1 и ИИ2, имат оценки, които варират между “малко неправилна” до почти “много неправилна”. Между “малко неправилна” и “средно неправилна” е източнобългарската реч на ИИ1 (редукция на Е в И, смекчаване пред Е и И) - 5.26, като “средно неправилна” е ранжирана речта на ИИ2 (ъкави форми) - 5.80, а западнобългарската реч на ЗИ2 е представена като най-неправилна от всички пет идиолекта - 6.22.

правилна ККР → ЗИ1 → ИИ1 → ИИ2 → ЗИ2 *неправилна*

Това подреждане води до четири заключения: 1) книжовно-разговорната реч се оценява като най-правилна; 2) непоследователното екане, мекане и депалатализация, които са трите най-фреквентни речеви особености, представени в ЗИ1, слабо влияят върху езиковия атитюд правилна-неправилна реч. Най-често срещаният отговор е 2 (“средно правилна”) - това е т.нар. в статистиката мода (Mode), медианата е 3, а средната оценка е 3.14; 3) редукцията на Е в И и смекчаването на съгласната пред Е и И пораждаат негативни оценки за правилност - най-често срещан отговор (мода) за ИИ1 е 6 (“средно неправилна”), а средната оценка е 5.26; 4) появата на ъкави форми от типа *главъ*, *главътъ* води до по-ниско ранжиране по правилност на речта; 4) най-неправилна според езиковите атитюди се оказва речта на западния столичанин, която е изпъстрена с множество западнобългарски интердиалектни маркери.

Резултатите от сравняването на оценяваните идиолекти според втория признак ‘престижна-непрестижна реч’ следват подредбата, която съществува при коментирания признак ‘правилна-неправилна реч’. Този факт се доказва и от статистическия анализ при изследване на връзките и зависимостите между двата признака. Тъй като и двата признака представляват качествени променливи, то за изследване на зависимостта между тях се препоръчва Хи-квадрат анализ (за подходящия анализ според типа на променливите вж. Гоев 1996:123). При него е важно отчитането на равнището на значимост (Significance). Ако то е по-малко от риска за грешка $\alpha = 0.05$, можем да отхвърлим нулевата хипотеза (че двете променливи са независими) и да приемем хипотезата, че между двете променливи има зависимост. В случая и при петте оценявани идиолекта признаците ‘престижна-непрестижна реч’ и ‘правилна-неправилна реч’ имат ниво на значимост под 0.05. За да измерим силата на връзката между тези признаци, изчислихме един коефициент - коефициент на Крамер. Когато той е в граници от 0 до 0.3, връзката е слаба, от 0.3

до 0.7 - средна, и над 0.7 - силна (вж. Гоев 1996:128-129). При петте информатори изчислихме коефициента на Крамер за силата на връзката. Оказа се, че се движи в границите 0.44 до 0.61, което означава средна степен на връзката.

Графика 1

Нагледна подкрепа на статистическите данни откриваме на графика 1. Най-престижна е речта на четвъртия информатор (KPP), следвана от речта на ZИ1 - средна оценка 2.10 ("средно престижна"). Коренно се различават тези два идиолекта - KPP (a_k -нормативен статус) и ZИ1 (a_l -нормативен статус), от останалите, които са преценени като непрестижни. Интересното в случая е, че двата източнобългарски идиолекта са оценени като еднакво непрестижни - средна оценка 5.78 за ИИ1 и 5.80 за ИИ2. Най-непрестижна според езиковите атитюди на анкетираните е речта на втория информатор, включваща множество отклонения от книжовната норма - 6.48. Резултатите донякъде се разминават с нашите предварителни очаквания, че в София ще се възприемат по-негативно източните маркери, които влияят силно при формирането на езиковите атитюди, при това най-вече при т.нар. ъкави форми.

От графиката се вижда ясно, че оценяваните идиолекти са ранжирани според третия признак 'книжовна-диалектна реч' по същия начин както при първия и втория признак.

<i>книжовна</i>	KPP	à	ZИ1	à	ИИ1	à	ИИ2	à	ZИ2	<i>диалектна</i>
средна оценка	1.98		3.45		5.80		6.23		6.69	

Особеното при сравняване на средните стойности на дадените оценки е, че средната оценка 1.98 (т.е. "средно престижна") за информаторката, спазваща изцяло книжовната норма, макар че най-често срещания отговор (модата) е 1, но медианата е 2. Предварителното очакване бе за стабилизирани езиков атитюд, оценяващ книжовно-разговорната реч като много престижна (оценка 1 в седембалната скала). Идиолектът, характеризиращ се с непоследователно "екане", депалатализация и "мекане", има средна оценка по този признак, намираща се между "малко книжовна" и "колкото книжовна, толкова и диалектна". Отново три

идиолекта се групират в негативната част от скалата - ИИ1, ИИ2 и ЗИ2. Като най-диалектна е посочена западнобългарската интердиалектна реч, съдържаща социолингвистични варианти от типа предлог у вм. в, -М окончание за 1 л., ед.ч., сег. и бъд. вр., че частица за бъдеще време. При информаторките N3 (ЗИ1), N4 (ККР) и N5 (ИИ2) приложението на хи-квадрат метода показва наличие на връзка ($\alpha < 0.05$) между признаците ‘правилна-неправилна реч’, ‘престижна-непрестижна реч’ и ‘книжовна-диалектна реч’. Силата на връзката е средна (коефициентът на Крамер е между 0.40 и 0.61). При ИИ1 (инф. N2) и при И32 (инф. N2) силата на връзката е слаба.

Езиковите атитюди на анкетираниите относно териториалната принадлежност на идиолектите отговарят на фактическия им произход. Книжовно-разговорната реч на инф. N4 има средна оценка 3.73, т.е. “колкото западнобългарска, толкова източнобългарска”, а това означава неутралност спрямо регионалната принадлежност. От двата западнобългарски идиолекта по-силна регионална маркираност притежава ЗИ2, притежаващ повече западни лингвистични варианти - средна оценка 1.64. Идиолект ЗИ1 също е определен като западнобългарски, но по-слабо териториално маркиран - средна оценка 2.73, което отговаря на малка степен на признака “западнобългарска реч”. От двата източнобългарски идиолекта ИИ1 (инф. N1) и ИИ2 (инф. 5) по-силно териториално закрепен според атитюдите на анкетираниите е инф. N1 (редукция на Е в И, смекчаване на съгласната пред Е и И) - средна оценка 6.34, като най-често избраната оценка е 7 (много висока степен на признака “източнобългарска реч”). Появата на още един маркер - т.нар. ъкави форми, напр. *главъ*, води до леко спадане на оценките - средната е 5.98, т.е. средна степен на признака “източнобългарска реч”, като най-често избраната оценка е 7, но с по-голяма дисперсия на отговорите (2.27 срещу 0.93 при инф. N1) и по-висок коефициент на вариация - 25% срещу 15% при инф. N1.

Прилагането на хи-квадрат метода за установяване на връзки между признаците показва средна степен на сила на връзката между този признак (‘западнобългарска-източнобългарска реч’) и признака ‘книжовна-диалектна реч’, като коефициентът на Крамер варира между 0.32 до 0.45. Това означава, че между езиковите атитюди към локалната маркираност на идиолектите и езиковите атитюди за разликата книжовно-диалектно съществува зависимост.

В цялата история на социолингвистиката обект на проучване са предимно езиковите ситуации в градовете (У. Лабов на Ню Йорк, П. Тръдгил на Норич, Л. Милрой на Белфаст, Шонфелд на Берлин, М. Виденов и Б. Байчев на В. Търново, М. Видено, Ан. Ангелов, Кр. Алексова на София, Ел. Каневска-Николова на Смолян, Ст. Бъчварова на Елена, Кр. Колева на Шумен и т.н.). Значително по-малко внимание се отделя на селото поради значително по-ниската концентрация на индивиди и относителната липса на пъстрота от разнообразни нормативни статуси. Това положение ни накарва да подложим на измерване езиковата нагласа на българина към принадлежността на един идиолект към градската или селската среда. На графика 1 ясно се виждат сравнението между средните оценки на петте идиолекта. “Най-градска” се оказва книжовно-разговорната реч на инф. N4 (средна оценка 1.4 - между най-високата и средната степен на признака). Тя е следвана от речта на инф. N3 (ЗИ1) - средна оценка 2.5, т.е. между средната и ниската степен на признака ‘градска реч’. Двата източни идиолекта (на инф. N1 - ИИ1, и на инф. N5 - ИИ2) имат почти еднакви средни оценки около 5, т.е. ниската степен на признака ‘селска реч’. Като “най-селска” е оценена речта на инф. N2 (ЗИ2) - средна оценка

5.89, отговаряща на средната степен на признака ‘селска реч’, като най-често избираният отговор е 7 - най-високата степен на признака.

Според хи-квадрат метода признакът ‘градска-селска реч’ има средна по степен сила на връзката с признака ‘книжовна-диалектна реч’ и при петте информаторки, също средна степен на сила на връзката с признака ‘престижна-непрестижна реч’ при всички идиолекти без инф. N1 (ИИ1), при който силата на връзката е слаба. Силата на връзката между признаците ‘градска-селска реч’ и ‘правилна-неправилна реч’ е средна при инф. N4 (КРР) и инф. N5 (ИИ2) и слаба при инф. N1 (ИИ1), инф. 2 (ЗИ2) и инф. 3 (ЗИ1). Слаба степен на връзката имат признаците ‘градска-селска реч’ и ‘западнобългарска-източнобългарска реч’.

Интересът ни към езиковия усет на българина за принадлежност на даден идиолект към столичната езикова ситуация води своето начало от 1989 г.³, тъй като този усет е показателен за обема на понятието “софийски език”. В провежданата анкета се съдържа и признакът ‘столична-провинциална реч’, по който се оценяват петте идиолекта. Интересуваме се дали източните, западните идиолекти или КРР ще бъдат посочени като типични за столицата. Освен това е важна статистическата им връзка с другите признаци.

Според езиковите атитюди на анкетиранияте, отразени в средните оценки за всеки идиолект, речта на петте информаторки е йерархизирана по следния начин:

<i>столична</i>	КРР	→	ЗИ1	→	ЗИ2	→	ИИ1	→	ИИ2	<i>провинциална</i>
<i>средна оценка</i>	2.69		3.02		6.12		6.13		6.31	

Резултатите показват стабилно оформен колективен езиков атитюд при това на хора, родени в различни части на езиковото ни землище. За столична реч анкетиранияте лица признават книжовно-разговорната реч на инф. N4 и речта на инф. N3 (непоследователно екане, мекане - *четеме, пишеме*, и депалатализация на съгласната в сег. и бъд. вр. при глаголи и от трите спрежения - *къпъ, къпът, вървъ, вървът, затварам, затвараш* и т.н. При това средната оценка на двата идиолекта се движи между средната и ниската степен на признака ‘столична реч’. Провинциални се оказват двата източни идиолекта и западният идиолект с множеството отклонения от книжовната норма. И трите имат оценки около средната степен на признака ‘провинциална реч’, като най-провинциално според анкетиранияте звучи речта на информаторката, допускаща т.нар. ъкави форми - *главъ*. Това отговаря на резултата от експертимента в столичните магазини, описан от М. Виденов, показващ реакцията на столичани на въпроса “Иднъ ли да взема?” (Виденов 1993:111-112). Макар че в столицата съществува богат репертоар и от западнобългарски, и от източнобългарски идиолекти, анкетиранияте допускат в обема на квалификатора “столична реч” сравнително малко лингвистични променливи - това са най-фреквентни западни по локализация езикови особености. Няколко пъти вече посочваме, че това са депалатализацията, мекането, частичното екане и отмета на ударението в аорист и аористни причастия. В столичната езикова ситуация депалатализацията и мекането са се превърнали в лингвистични стереотипи, показателни само за контекстуалния стил (небрежна, разговорна реч), а не и за социалната стратификация (вж. Алексова 1998 и Алексова 2000). Езиковият атитюд, че столична е КРР и западният идиолект с посочените фреквентни маркери, съдържа придържане към книжовнонормативното. Това допускане се подкрепя от приложението на хи-квадрат метода. При всички информатори с изключение на инф. N4 съществува средна сила на връзката между признаците ‘столична-провинциална реч’ и ‘книжовна-диалектна реч’.

Между последните два признака ‘приятна-неприятна’ и ‘благозвучна-неблагозвучна’ при всичките информатори съществува средна сила на връзката

според критерия на Крамър. Това проличава на графика 1, където средните оценки на двата признака при петте информаторки почти съвпадат. Между 2 (средна степен) и 3 (малка степен) са средните оценки на речта на инф. N4 (КРР) и инф. N3 (ЗИ1) по признаците “благозвучна реч” и “приятна реч”. Малко неблагозвучни и малко неприятни според езиковите атитюди са идиолектите на инф. N1 (ИИ1), инф. N2 (ЗИ2) и инф. N5 (ИИ2) - двата източни и по-силно маркираният от двата западни идиолекта.

От направените дотук анализи могат да се извлекат следните изводи:

1) Между избраните от нас обективни и субективни качества на речта съществуват зависимости, които се доказват чрез хи-квадрат метода. Това означава, че познаването на нагласата на анкетираните към един признак може да ни отведе към предположения за оценката на идиолекта по друг признак. А това говори ясно за формиран комплекс от обществени езикови атитюди по отношение на източнобългарската и западнобългарската реч.

2) На графика 1 се вижда, че инф. N4 (КРР) и инф. N3 (ЗИ1) получават положителни средни оценки (инф. N4 между силна и средна степен, инф. N3 между средна и слаба степен) по седем от осемте признака (без ‘западнобългарска-източнобългарска реч’). За разлика от тях двата източни идиолекта (реализации на източния b-нормативен статус) и силно маркираният западен идиолект (реализация на западния b-нормативен статус на границата с диалекта) получават негативни оценки, движещи се между ниска (5) и средна степен (6) на негативния признак, по-рядко между средна (6) и силна степен (7). Това показва, че съществува стабилизирани колективен атитюд за положителна оценка на речта, доближаваща се до книжовноезиковата норма. Смятаме, че този факт е резултат от целенасоченото езиково обучение в училище.

Втората задача, която си поставихме, е да изследваме съществува ли статистически значима връзка между даваните оценки и социално-демографските характеристики на анкетираните. Приложихме отново хи-квадрат метод за оценка на връзките, тъй като двете променливи (оценка на признаци и социално-демографски характеристики) са качествени (някои само са количествени - напр. възраст). Оказа се, че статистически значима връзка съществува най-вече между независимите променливи ‘възраст’ и ‘месторождение’ на анкетираните и признаците ‘престижна-непрестижна реч’, ‘правилна-неправилна реч’, ‘благозвучна-неблагозвучна реч’ и ‘западнобългарска-източнобългарска реч’.

При инф. N1 (ИИ1) изборът на оценка по седембалната скала на признаците ‘правилна-неправилна реч’ и ‘престижна-непрестижна реч’ е зависим статистически от възрастта на анкетираните ($\alpha=0.0015$ и $\alpha=0.0009$), като връзката е средна по сила (коефициент на Крамер = -0.32 и -0.53). Отрицателната стойност на коефициента показва, че с нарастване на възрастта намалява числото на избрания отговор, т.е. върви към положителната част на скалата (от 7 към 1). Това говори, че с повишаване на възрастта хората са по-склонни да изберат сравнително по-положителна оценка на източнобългарските идиолекти по признаците ‘правилна реч’, ‘престижна реч’. По-възрастните са по-толерантни към редуцията на Е в И и смекчаването на съгласната пред Е и И, при тях е по-нисък прагът на поставяните изисквания за престижна реч. По-младите са по-критични към източнобългарската произносителна норма. Този извод важи и за инф. N5 (ИИ2) - по-възрастните са по-склонни да дадат по-висока оценка по престижност на идиолект с ъкави форми -

положителна оценка на речта на този информатор по признаците ‘приятна-неприятна реч’ и ‘благозвучна-неблагозвучна реч’. За младите (анкетираните

студенти) идиолект с редукция на Е в И, смекчаване пред Е и И и с ъкави форми поражда по-негативен атитюд. Интерес за нас представлява и фактът, че за по-немаркирания източен идиолект съществува връзка между променливите ‘книжовна-диалектна реч’ и ‘месторождение’ на анкетираните според ятовата изоглоса. Тя е положителна и средна по сила. Това означава, че анкетираните с месторождение тип 2 (Западна България) по-често избират отговори от негативната част (от 5 до 7) на скалата по признака ‘книжовна-диалектна реч’, а това значи, че западните българи по-често оценяват източната реч като диалектна, отколкото източните.

Що се отнася до западните идиолекти, можем да кажем, че според хи-квадрат метода съществува връзка между променливите ‘престижна-непрестижна реч’ и месторождението на анкетираните. Западните анкетиранци лица по-често дават по-положителна оценка по престижност на речта на западните записани информаторки. При инф. N2 съществува и статистически значима връзка между признаците ‘престижна-непрестижна реч’, ‘градска-селска реч’ и независимата променлива месторождение на анкетираните (според ятовата изоглоса).

Можем да обобщим, че получените средни оценки за идиолекти, принадлежащи към различни нормативни статуси, ни дава възможност да ги сравняваме на базата на формираните колективни езикови атитюди, представляващи част от общественото мнение. А то е най-силният регулатор на редица езиковите феномени.

Библиография

Алексова 1998: Алексова, Кр. Депалатализационните процеси в софийската реч като маркер на разговорността. В: Проблеми на българската разговорна реч. Т.5, (Материали от V конференцията с международно участие “Проблеми на българската разговорна реч (с оглед и към другите славянски езици)”, 4-5 юни 1998 г., Велико Търново, (под печат).

Алексова 1999: Алексова, Кр. Съвременният българин за своя език. В: Материали от конференцията в памет на Ст. Стойков “Българският език през XX век”, 3-4 декември 1999 г., София, (под печат).

Алексова 2000: Алексова, Кр. Езикът и семейството. Към методиката за проучване на речта в микрообщностите. София:Интервю прес, 2000.

Алексова, Алексов 1997: Алексова, Кр., Г. Алексов. Приложението на метода на главните компоненти при изследване на социалната диференциация на езика. В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 5, С., 1997.

Ангелов 1990: Ангелов, А. Социолингвистическо изследване на Гевгелийския квартал в гр. София. (Дисертационен труд - ръкопис), С., 1990.

Ангелов 1999: Правилата на езика в столичния квартал. София:МСД, 1999.

Виденов 1990: Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 1990.

Виденов 1993: Виденов, М. Софийският език. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 1993.

Гоев 1996: Гоев, В. Статистическа обработка и анализ на информацията от социологически, маркетингови и политически изследвания със SPSS. София: Университетско издателство “Стопанство”, 1996.

Григорова 1991: Григорова, П. Социолингвистична вариантност в съвременната българска говорна практика (върху материал от столицата). (Автореферат на кандидатска дисертация), 1991.

Депрез, Персон 1987: Deprez, K., Persson, Y. Attitudes. In: Sociolinguistics. An international Handbook of the Science of Language and Society. Eds. Ammon, U., Dittmar, N., Mattheire, K., Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987,125-133.

Манов, Гоев, Калоянов, Веселинов 1993: Манов, А., В. Гоев, Т. Калоянов, Р. Воденичаров. Компютърна статистика със STATISTICAL GRAPHICS SYSTEM. СТАТАРНИС. София: Университетско издателство "Стопанство", 1993.

Чешър 1987: Chesire, J. Age and Generation-Specific Use of Language. In: Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society. Eds. U. Ammon, N. Dittmar, K.J. Mattheier, vol.1, Berlin: Walter de Gruyter, 1987.

¹ Понятието атитюд идва от лат. "aptitudo" - готовност, склонност, и от лат. "actus" през итал. "atto" - действие, поведение, т.е. значението му е склонност, нагласа на поведението (Олпорт 1954:19, цит. по Депрез, Персон 1987:132). В българската социална психология като синоним се използва понятието "нагласа": "относително усойчива привична вътрешна насоченост или предразположение на човека към определен тип реагиране, която определя действията и преживяванията и най-общо може да се тълкува като звено посредник между стимула и реакцията" (Речник по психология 1989:300).

² Вж. коментарите на първите два въпроса, засягащи езиковите атитюди към неучтивото говорене на ТИ с непознат, както и към мястото на българския език в езиковата в Алексова 1999.

³ През 1990 г. бе проведена анкета, като на три групи участници в експеримента зададохме въпроса "Типичен ли е за столицата този говор?", отправен към речта на 10 души. Анкетираните изслушваха записи от по 200 думи за всеки оценяван идиолект и даваха отговор според следната петобална скала: а) не, не е типичен; б) по-скоро нетипичен, отколкото типичен; в) колкото типичен, толкова и нетипичен; г) по-скоро типичен, отколкото нетипичен; д) да, типичен е. Оценяваните идиолекти от записите се различават помежду си както според наличието на западно- или източнобългарски лингвистични особености, така и според честотата на употребата им³. В експеримента взеха участие 3 групи анкетирани лица, различаващи се най-вече по своя опит и знания за езиковата вариантност. Първата група бе от 24 студенти в II курс на специалността "Славянска филология" от СУ "Св. Климент Охридски". Втората група бе от 18 специализанти по социолингвистика в V курс на Факултета по славянски филологии към СУ "Св. Климент Охридски". Третата група бихме могли да определим като експертна или контролна, тъй като тя беше съставена от 8 члена на Лабораторията по социолингвистика при същия факултет. За резултатите от този експеримент вж. Алексова 2000.